

LA BANDÚRRIA

L'instrument i els seus usos

Joan Pellisa

Bandúrria construïda per Raül Yagüe a Barcelona el 2007.

La bandúrria, si bé de tots coneguda, és un instrument del qual s'escriu més aviat poc en els cercles de la música de caire popular. La seua història, el fort arrelament que ha tingut en terres de parla catalana i la pràctica omnipresència en qualsevol tipus de manifestació de música festiva potser la fan mereixedora d'algunes línies.

L'INSTRUMENT AVUI EN DIA

La bandúrria és un cordòfon classificat com a cítara amb mànec, que compta amb caixa de ressonància en forma de llàgrima, mànec amb trasts, claviller pla i sis ordres dobles de metall.¹ Les cordes es pincen amb un plectre, abans fet de nacre, carei o banya, i avui en dia, normalment, de plàstic. El que més caracteritza la música feta amb bandúrria és el que s'anomena trèmolo, és a dir, el fet d'allargar les notes mitjançant el pinçament repetit i continu de la corda. Dit d'una altra manera, la duració d'una blanca es faria per mitjà de tocar vuit semicorxeres. Això és degut al fet que la durada del so amb un sol pinça-

ment és més aviat breu i la seua funció com a instrument melòdic se'n veu ressentida. Aquesta tècnica es troba en gran quantitat d'instruments mediterranis, des de les mandolines italianes fins als baglama turcs o els guimbri del nord d'Àfrica.

Com ja s'ha dit, la seua funció és bàsicament melòdica, ja que la condició d'instrument tiple i el timbre metàl·lic i punyent que té fa que sobresurti en qualsevol grup instrumental, ja sigui de corda, de vent o mixt. Normalment són instruments que porten línies melòdiques dialogades amb la veu o bé actuen de solistes sobre acompanyaments instrumentals. L'afinació de les cordes, de prima a sexta és: la / mi / si / fa# / Do# / Sol.²

REFERÈNCIES HISTÒRIQUES I EVOLUCIÓ

Si bé la paraula *mandura* o *mandúrria* ja la trobem en un sirventès de Giraut de Calenson de ca. 1210 o en el *Libro de buen amor* de Juan Ruiz, dels volts de 1330, aquesta no definirà l'instrument que nosaltres coneixem fins a principis del segle XVII, quan Luis de Góngora, anomenat *Bandurrio* pel seu amic Lope de Vega, escriu: «*Ahora que estoy despacio / cantar quiero en mi bandurria / lo que en más grave instrumento / cantara, mas no me escuchan*».³

Continuant amb els textos, és el 1754 quan Pablo Minguet Irol publica les *Reglas y Advertencias generales para acompañar sobre la parte* [...], amb un capítol dedicat al nostre instrument. En les seues pàgines, a part de mostrar-nos-la en els gravats de la portada i en la mostra de música i digitació, ens parla de la bandúrria com un instrument de cinc ordres dobles de cordes de tripa, tocat amb plectre o directament amb els dits, i amb el qual es pot tocar «*Fandangos* [...], *Minuetes, Danzas, Contradanzas, y otras cosillas semejantes*». L'afinació que dóna Minguet és la mateixa que l'actual, però sense el sisè ordre.

Dues referències escrites més, encara que manuscrites i dedicades a l'instrumentari popular, són el Manuscrit M-1020 de la Biblioteca Nacional, *Música de los cantos populares de Valencia y su Provincia* de 1873, i la correspondència d'Antonio Noguera, escriptor mallorquí, amb el llavors director del Musée

Instrumental de Bruxelles, Victor Charles Mahillon, entre 1896 i 1897. El primer dels manuscrits, ja comentat en els treballs de Josep Vicent Frechina en aquesta mateixa revista, descriu amb detall els instruments usats en la música popular valenciana del temps i en dona l'encordat i afinació, a més de comentaris sobre el seu ús. No tan conegut és l'epistolari abans citat, descobert per Cristina Bordas i publicat per Josep Crivillé. El 1893, Antonio Noguera envia al museu d'instruments de Brussel·les una col·lecció d'instruments mallorquins formada per «1- Gaita mallorquina- 2- Fabiol- 3- Castañetas- 4- Tamborino y marillo [sic]- 5- Guitarra- 6- Bandurria- 7- Guitarró- 8- Guitarrillo- 9- Castañuelas ibicencas- 10- Chirimías de Ibiza- 11- Flautas de Ibiza - 12, 13 y 14- Trompas de vidrio- 15- Pitos ó silbatos de barro- 16- Campana y pito de barro». En una carta datada el 24 de gener de 1896 diu que la guitarra, bandúrria, guitarró i tiplet són donats pels constructors Casasnovas, de Palma de Mallorca, i en una altra del 27 d'abril de 1897 n'escriu l'afinació i alguns comentaris. Quan parla de la *Bandurria ó Mandurria*,⁴ diu que compta amb sis ordres dobles i que són afinats, també de prima a sexta: la / mi / si / fa# / Do# / Sol#.

Els textos són una bona font d'informació, però quan parlem d'organologia les fonts bàsiques són els instruments. Tenim la immensa sort de comptar amb exemplars des de finals del XVII fins avui en dia que ens mostren com ha anat evolucionant la bandúrria al llarg del temps i, per tant, els seus usos. Les bandúrries més antigues que conec de les nostres terres són

les construïdes per Josep Massagué, guitarrer i violer de Barcelona que va viure a cavall dels segles XVII i XVIII.⁵ Són instruments bastant petits, amb la caixa en forma de llàgrima truncada a la unió amb el mànec, semblant a la de la citra. El mànec és curt i pot allotjar de nou a onze trasts, lligats o fixos, i s'uneix a la part superior amb la pala, plana i amb motlures laterals. L'obertura acústica o boca és ornamentada al seu voltant amb mosaic de fusta, nacre, ivori i/o fusta, i és coberta amb roseta calada de pergamí, a la manera de les guitarres barroques. Compta amb cinc ordres de cordes de tripa: els dos primers, triples i els altres, dobles. Amb la mateixa morfologia es troben instruments fins als anys trenta del segle XIX, com una signada el 1760 pel violer francès assentat a Barcelona Nicolaus Duclos, conservada al Musée de la Musique de París i descoberta recentment pel seu conservador Joël Dugot. Del mallorquí Francisco Llinás també comptem amb unes quantes bandúrries, totes conservades en col·leccions particulars, i datables en els primers trenta anys del XIX.⁶ Per últim, un exemplar notable és la bandúrria de sis ordres feta per Manuel Bertrán, a Barcelona, al voltant de 1830, i que forma part de la col·lecció del Museu de la Música de Barcelona (MDMB 1247). Aquest instrument, profusament i graciosament decorat, presenta una sèrie de plaques de nacre al llarg de tot el diapasó i sota les cordes, amb la nota gravada que dona cada trast. L'afinació a l'aire de la bandúrria de Bertrán és un to més greu que l'actual, és a dir: sol / re / la / mi / Si / Sol.

Durant els anys centrals del segle XIX, i per augmentar el volum sonor de l'instrument, apareixen les primeres bandúrries encordades amb metall. Això provoca un canvi copernicà en la concepció de l'instrument, ja que la tensió de les cordes de metall és molt superior a les de tripa. Per aquesta raó, les taules harmòniques augmenten de gruix i es reforcen amb barres interiors a la manera de la guitarra, i tot l'instrument «creix» fins arribar a les mides actuals. Paral·lelament a aquest canvi, apareixen al País Valencià els primers tallers de fabricació més o menys en sèrie d'instruments de corda i la gran producció que tenen abasteix de guitarres, bandúrries i llauts tota la Península, fins al punt que, tot i no ser instruments de gran qualitat, encara avui un altíssim tant per cent dels instruments de rondalla actuals són fets pels tallers dels valencians Telesforo Julve o Vicente Tatay. Però no tot són peces de qualitat mitjana; els més grans guitarrers, des d'Antonio de Torres als Fleta, passant per Santos Hernández i tants altres, han construït bandúrries del més alt nivell.

ELS USOS EN EL TEMPS

Com es dedueix pels textos abans citats, el primer ús que va tenir la bandúrria durant el barroc i classicisme va ser, per una banda, l'acompanyament de cançó i, per l'altra, la música de ball. En ambdós

Bandúrria feta per Manuel Bertrán a Barcelona durant el primer terç del segle XIX.

EXTREMIA DEL XVIII DELS MATEIRALS

Sonadors dels balls, fotografia feta a Migjorn per Baltasar Samper, Ramon Morey i Andreu Ferrer l'any 1927, de l'Obra del Cançoner Popular de Catalunya, on es veuen dues guitarres, una bandúrria i un llaüt.

casos, l'instrument seria utilitzat per a la música domèstica de les classes socials mitjana i alta, juntament amb guitarres, bandoles, teclats... El fet és que no seria un instrument popular com el coneixem avui en dia, sinó que estaria en mans de gent burgesa i menestral, a més de nobles i benestants. A l'hora d'imaginar-nos-la sonant durant els segles XVII i XVIII, cal fer-ho en sales de música i en festes campestres, situant-la en els balls de «majos» pintats per Goya o en les sales de música dels rics a ciutat.

No coneixem cap mostra de música escrita per a veu i bandúrria, però no seria descabellat pensar que la gran quantitat de cançons manuscrites per a veu i guitarra, moltes d'elles catalanes i mallorquines, s'interpretessin també a les cordes de la bandúrria. Per altra banda, de música instrumental, ja sigui o no de ball, sí que en conservem. Una mostra seria el manuscrit de la Biblioteca Nacional Ms. 4118, on es troben dos «pasacalles», una gallarda i una xàcara.

Amb l'arribada del nou model de bandúrria amb cordes metàl·liques, l'instrument pren plenament el seu lloc en la música popular. A partir d'ara ja es troba en agrupacions més o menys espontànies i amb un instrumentari variable segons la disponibilitat. Estem parlant d'agrupacions de bandúrries amb acordions, guitarres, clarinets, violins...; qualsevol instrument és vàlid, però la bandúrria hi té la veu cantant, tant pel seu timbre com pel volum. Ja sigui en rondalles i estudiantines com en un «bureo» improvisat, hi trobem la bandúrria.⁸

En els últims anys del XIX i els primers del XX apareix una figura que reinventa el nostre instrument i el fa pujar als escenaris de les sales de concerts: és el barcelonès Baldomero Cateura. A més d'escriure mètodes i adaptar música dels més afamats compositors romàntics, Cateura reinterpreta l'instrument i l'encorda amb cordes simples de metall o tripa, pro-

posa un tipus de pont amb les tirades regulables i treballa amb guitarrers de la talla del mestre Antonio de Torres perquè la bandúrria estigui a l'alçada de les mandolines utilitzades en els grans escenaris de l'estranger.⁹ Gràcies a aquests avenços i a la professionalitat de Cateura i altres tractadistes com Félix de Santos, naixen els grups «de pulso y púa», orquestres d'instruments de corda polsada i pinçada amb altres de vent i corda fregada on la bandúrria seria l'equivalent al violí de l'orquestra simfònica. Actuen en les millors sales d'Europa i són dirigides per intèrprets i compositors de renom. Potser el cas que més va destacar va ser la Lira Orfeo, agrupació barcelonina íntimament relacionada amb l'eminent guitarrista Miquel Llobet, qui la va dirigir més d'un cop i per a la qual va arranjar i compondre nombroses i grans obres. Aquests grups van sofrir els efectes de la guerra d'Espanya i els anys que la seguiren, i, si bé mai no han desaparegut, no van poder mantenir la situació a què havien arribat abans de 1936.

Tornant a l'àmbit popular, es podria creure que les rondalles, i, per tant, les bandúrries, només serveixen per acompanyar el cant en jotes, fandangos, seguidilles i músiques per l'estil, però res més lluny de la realitat. És innegable la magnificència d'un d'aquests grups complementant la veu solista, però no és aquesta la seua única funció. L'acompanyament tradicional de l'havanera no ha estat només l'acordió; la bandúrria encara es pot sentir en alguns grups de la costa nord de Catalunya i del sud del País Valencià, i va formar part des dels Cors de Clavé fins a algunes caramelles de no fa massa anys. És l'acompanyament natural de les rondes nocturnes de festa on surt el millor i el pitjor de les noies del poble. Fins i tot es poden sentir algunes de les solemnes aurores a les comarques del sud d'Aragó i de Catalunya on els homes canten a l'alba del dia de festa sobre el trèmolo de les bandúrries, convidant els veïns a celebrar el dia de festa major. Però com a instrument solista també és destacable, i el seu paper en dianes i seguicis festius es pot veure en peces com el «Pasacalles» de la ronda vella de Massalió, les masurques de la ronda de Morella, o el ball d'envelat de la rondalla de Vilalba dels Arcs.

Sé que per enumerar tots els llocs on la bandúrria juga un paper important farien falta moltíssimes pàgines, però espero que aquestes ens ajudin a estimar una mica més un dels més nostres instruments que, per bé que compartit amb la resta de la Península, Amèrica central i del sud i les Filipines, ha definit i defineix sonorament gran part dels fets musicals de caire popular dels Països Catalans.

Notes

1. S'entén per *ordre* el grup de dues o més cordes que es pincen o polsen conjuntament.
2. Aquesta és només una de les possibles afinacions, ja que en alguns casos s'afina en funció de la veu o l'instrument a qui acompanya.

3. Vegeu el magnífic treball que està realitzant el grup Cinco Siglos sobre la bandúrria i Góngora.
4. Cal dir que en gran part de terres de parla catalana és més comuna la denominació *mandúrria* que no pas l'acceptada pel diccionari. He pogut sentir aquesta manera de pronúncia a terres de Lleida, les Terres de l'Ebre, gran part del País Valencià i Mallorca.
5. Signades o atribuïdes a aquest mateix constructor, es conserven en diverses col·leccions europees i americanes almenys sis bandúrries, a part de guitarres i violins. El guitarró MDMB 0118 del Museu de la Música de Barcelona crec que hauria pogut sortir també del taller de Massagué.
6. De Llinás també es conserven guitarres, guitarrons i tiplers, i se li pot atribuir la factura d'una citra de quatre ordres quàdruples d'una col·lecció particular.
7. Aquestes obres han estat transcrits i treballades per Pepe Rey. Vegeu la bibliografia.
8. Els *bureos* o bureus són o, més ben dit, eren petites festes improvisades als masos en temps de sega o collita, quan la gent es quedava a dormir al tros.
9. L'única bandúrria coneguda feta per Torres es conserva al Museu de la Música de Barcelona (MDMB 0375) i està dedicada pel constructor a Baldomero Cateura.

BIBLIOGRAFIA

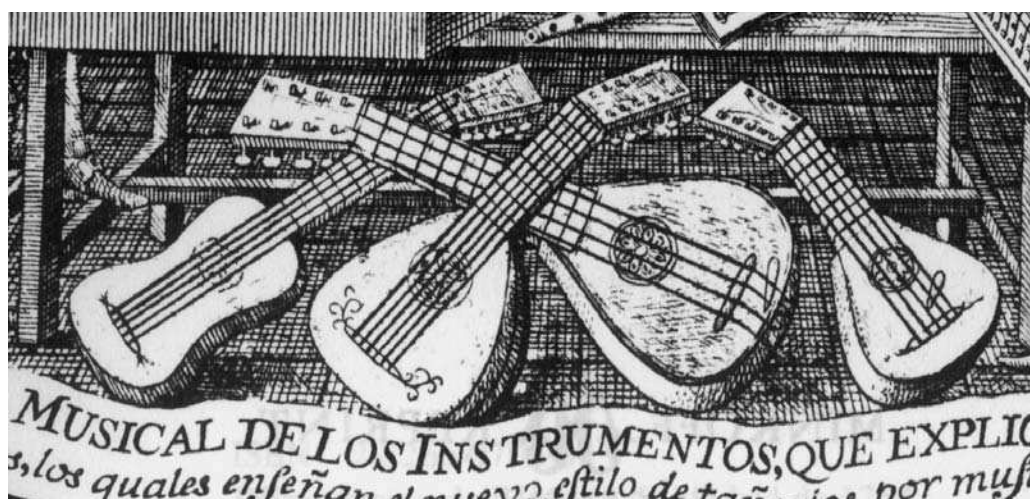
- CERVELLI, Luisa. *La Galleria Armonica. Catalogo del Museo degli strumenti musicali di Roma*. Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1994.
- CRIVILLÉ, Josep. *El legado organológico cedido por Antonio Noguera al museo de instrumentos de Bruselas a través de su correspondencia con Victor Charles Mahillon*. A: *Anuario Musical. Revista de musicología del CSIC*, n. 49, 1994 [ISSN 0211-3538].
- ESCALAS, Romà et al. *Instruments de Musique Espagnols du XVIè au XIXè Siecle*. Catàleg de l'exposició Europalia 85 España. Asse: Générale de Banque et les auteurs, 1985 [D-1985-0737-05].
- ESCALAS, Romà et al. *Museu de la Música. 1 / Catàleg d'instruments*. Barcelona: Museu de la Música de Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1991 [ISBN 84-7609-455-8].

- FRECHINA, Josep Vicent. «El guitarró valencià». A: *Caramella*, n. I, 1999.
- FRECHINA, Josep Vicent. «La citra valenciana». A: *Caramella*, n. III, juliol - desembre de 2000.
- FRECHINA, Josep Vicent. «L'octavilla». A: *Caramella*, n. IX, juliol - desembre de 2003.
- MINGUER IROL, Pablo. *Reglas y advertencias generales que enseñan el modo de tañer todos los instrumentos [...]*. Madrid, s.d. (ca. 1752).
- MIR, Antoni; PARETS, Joan. *La Guitarra a Mallorca i els seus Constructors*. Palma de Mallorca: Edició dels autors, 2001 [PM-2.401-2001].
- MIR, Antoni; PARETS, Joan. *La guitarra a les Balears i els seus constructors*. Palma de Mallorca: Edició dels autors, 2004.
- MOLL, Maria Antònia. *Folklore Musical de Ciutadella. Instruments i balls típics*. Ciutadella de Menorca: Edició de l'autora, 1994 [MH 11-1994].
- PELLISA, Joan. *Els cordòfons*. A: *Tradicionari. Enciclopèdia de la cultura popular de Catalunya*. Volum VI: «Música, dansa i teatre popular». Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2006 [ISBN: 83-412-1390-9].
- PELLISA, Joan. *Documentació complementària al plànol del guitarró MDMB 0118*. Museu de la Música de Barcelona, 2007-2008.
- PELLISA, Joan. *El guitarró del segle XVIII del Museu de la Música. Un model català que cal tenir en compte*. Revista Catalana de Musicologia. Volum III. Barcelona: Societat Catalana de Musicologia, Institut d'Estudis Catalans, 2007 [ISSN: 1578-5297].
- PONS, Llàcia. «El guitarró i el tiple menorquins». A: *Caramella*, n. X, gener - juny de 2004.
- REY, Pepe; NAVARRO, Antonio. *Los instrumentos de púa en España. Bandurria, cítola y «laúdes españolas»*. Madrid: Alianza Editorial, 1993 [ISBN: 84-206-8564-X].
- VARELA, Juan Bautista. «Anotaciones históricas sobre la bandurria». A: *Revista de Folklore*, n. 58. Urueña: Fundación Joaquín Díaz, 1985.
- AADD. *Grupo Cinco Siglos* [en línia]: <http://www.cincosiglos.es/>
- AADD. *El blog de Cinco Siglos* [en línia]: <http://elblogdecincosiglos.blogspot.com/>
- AADD. *Cité de la Musique* [en línia]: <http://www.citemusique.fr>
- AADD. *Museu de la Música de Barcelona* [en línia]: <http://www.museumusica.bcn.cat>

85

INSTRUMENTS

Detall de la portada de les *Reglas y Advertencias Generales*, de Pablo Minguet Irol (1754), on es representen, d'esquerra a dreta, un tiple (guitarró), una bandola, una cítola i una bandúrria.